

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ МУЗИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ВИКОНАВСТВА

УДК 788.6+78.087.5

DOI <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2023-37-17>

Зіновій Павлович Буркацький

ORCID: 0000-0002-3566-0821

кандидат мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри духових та ударних інструментів
Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової
Zinovyburkatsky@gmail.com

АПЛІКАТУРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ВИКОНАВСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ КЛАРНЕТИСТА

Мета роботи. У статті досліджуються принципи та засоби вирішення проблеми формування аплікатурних навичок у грі на кларнеті. **Методологія дослідження** полягає в застосуванні естетико-культурологічного, історичного та музикознавчого методів з залученням **Наукова новизна** роботи постає у виявленні специфіки та ролі кларнетової аплікатури у формуванні й розвитку виконавської майстерності сучасного кларнетиста. **Висновки.** Досконале знання аплікатурних принципів відкриває значні виконавські можливості та є універсальним засобом розвитку технічної досконалості виконавця-інструменталіста. Техніка аплікації має вирішальне значення у грі на кларнеті, потім від неї залежить точність та плавність. Звукоряд кларнета (навіть найкращого) через конструктивні недоліки тембрально все ж нерівний: одні звуки надто яскраві, інші — приглушені та «тьмяні». Тому на шляху вдосконалення виконавської майстерності кларнетиста потрібна постійна робота над тембром звуків, які виявляються за допомогою додаткових та допоміжних аплікацій, що сприяють вирівнюванню тембральної ідентичності звуків як цілісності музично-сислової структури. Проблема для кларнетиста часто представляють «хітромаудрі» пасажі у гранично швидкому темпі і у верхньому реєстрі. Звичайно, пасажі зі знаками альтерації, що постійно відвідуються, через недосконалість

аплікації на кларнеті створюють незручності, тому в таких випадках необхідне окреме опрацювання як самої аплікації, так і пасажу. Проте всі технічні труднощі перевіряються переборні, тим більше, що у духовиків на всіх видах техніки є вправа, регулярне виконання яких знімає будь-які перепони перед завоюванням чергової вершини. Правильно знайдена аплікація після також засвоєння подвійного стакато, виконання чвертьтонів, мультифоніки та інших засобів сучасної композиторської мови. Володіння кларнетистом щонайбільшою різноманітністю різноманітних аплікацій допомагає йому у відображенні звуків необхідної висоти, гучності, тембру й артикуляційно-штрихових параметрів. Але самотійну проблему чистого звуковисотного інтонування раціоналізації аплікації не може. Справитися з цим завданням вона здатна лише разом із добре розвиненим звуковисотним слухом, вірно функціонуючим виконавським апаратом і добре налаштованим інструментом.

Ключові слова: кларнет, аплікатура, виконавська художня техніка, техніка гри на кларнеті, кларнетове виконавство, музично-виконавське мислення.

Burkatskyi Zinovy Pavlovych, PhD of Art History, Professor, Head of the Department of Wind and Percussion Instruments of the Odesa National A. V. Nezhdanova Academy of Music

Application as a means of forming performance skills of a clarinetist

Aim of the work. The article examines the principles and means of solving the problem of forming application skills in playing the. **The scientific novelty** of the work appears in the identification of the specifics and role of clarinet fingering in the formation and development of the performance skills of a modern clarinetist. **Conclusions.** Thorough knowledge of application principles opens up significant performance opportunities and is a universal means of developing the technical perfection of an instrumentalist performer. Application technique is crucial in playing the clarinet, then precision and fluency depend on it. The timbre of a clarinet (even the best) is timbrally uneven due to structural flaws: some sounds are too bright, others are muffled and "dull". Therefore, on the way to improving the performing skill of a clarinetist, constant work is needed on the timbre of sounds, which are revealed with the help of additional and auxiliary applications, which contribute to the alignment of the timbral identity of sounds as the integrity of the musical-semantic structure. The problem for the clarinetist is often represented by "tricky" passages in an extremely fast tempo and in the upper register. Of course, passages with alteration signs that are constantly visited due to the imperfection of the application on the clarinet create inconvenience, so in such cases, separate processing of both the application itself and the passage is necessary. However, all technical difficulties are proven to be insurmountable, all the more so because the ovens on all types of equipment have an exercise, the regular performance of which removes any obstacles before conquering the next peak. The application is correctly found after also mastering double staccato, playing quarter tones, multiphonics and other means of modern compositional language. The clarinetist's possession of the greatest possible

variety of various applications helps him in displaying the sounds of the necessary pitch, volume, timbre, and articulation-stroke parameters. But the rationalization of the application cannot solve the independent problem of pure pitch intonation. She is able to cope with this task only together with a well-developed pitch ear, a correctly functioning executive apparatus and a well-tuned instrument.

Key words: *clarinet, fingering, performance artistic technique, clarinet playing technique, clarinet performance, musical and performing thinking.*

Актуальність теми роботи. Аплікатура — один із найістотніших виконавських засобів будь-якого виконавця-інструменталіста. Її вибір є важливим компонентом мистецької майстерності. Правильний вибір аплікатури може полегшити виконавцеві оволодіння технічною складністю, відкрити нові художні горизонти. Але він може і негативно позначитися на якості гри, якщо виконавець не усвідомив до кінця доцільність використання тієї чи іншої аплікатури відповідно до технічного і художнього завдання, що стоїть перед ним. Музиканти обирають аплікатуру за багатьма принципами: зручність виконання, типові умови анатомічної будови рук, будова музичної фрази. Зручна для виконання аплікатура не завжди виявляється вірною через те, що музиканти хочуть більшої виразності. Через це виникають важкі місця. Часто композитори писали свої твори не знаючи особливостей конкретної інструментальної техніки або створювали музику для конкретного артиста. Це призводить до того, що виникають незручні місця. Аплікатура як елемент художнього виконання невіддільна від звучання; тому різна аплікація означає різне звучання. Розкриття ідейно-емоційного змісту музичного твору, виявлення всього багатства звучання інструмента є одним із найголовніших завдань, що стоять перед виконавцем. У кларнетовому виконавстві аплікатура сприймається дещо інакше, ніж у клавірно-фортепіанному або смичковому, втім має велике значення для художньо-звукового втілення змісту твору. Тому дослідження її принципів є актуальним музикознавчим та виконавським завданням.

Метою статті є виявлення принципів та засобів вирішення проблеми формування аплікатурних навичок у грі на кларнеті.

Виклад основного матеріалу. Для виконавця на кларнеті базовий сенс має точне відчуття простору чи відчуття відстаней, необхідне під час руху всіх дев'яти пальців, що є у аплікатурних комбінаціях, і особливо у роботі мізинців. При грі на кларнеті французької системи мізинці обох рук обслуговують по чотири клапани. Для того щоб збільшити свободу руху пальців, кларнетисту необхідно постійно їх тренувати. Автор німецької школи для кларнету Карл Берман написав етюди для розвитку робочих рухів мізинців, які з успіхом застосовуються у грі на кларнетах французької системи. На кларнеті тієї ж системи навантаження на мізинці збільшено. У першій половині XX століття у нашій країні стояло питання використання кларнетів французької чи німецької системи. Відомий кларнетист професор С. Розанов в опублікованій ним у 1935 році роботі «Основи методики викладання та гри на духових інструментах» пише: «У Франції та Америці у вживанні є кларнет французької системи, так званий кларнет Бьом. У Німеччині та слов'янських країнах він не застосовувався. Відрізняється від німецької системи тим, що не має вилкових клапанів, а це дає перевагу в грі. Для мізинців, як лівої, так і правої руки для нот є по 4 клапани, щоб брати ту чи іншу з цих нот або мізинцем правої, або мізинцем лівої руки... На наш погляд, це перевантажує роботу мізинців...» [3, с. 12].

У цілому питання аплікатури (передусім, для клавірних та струнних) стали привертати все більшу увагу і незабаром посіли найважливіше місце у музичних методичних трактатах. Так, у старовинній клавірній аплікатурі спочатку використовували переважно лише три пальці — 2, 3, 4, що пояснюється, насамперед, вимогами плавності, рівності та чистоти звучання. Адже 2, 3 і

4 пальці більш-менш рівні за довжиною та силою; а клавіатури старовинних інструментів (клавесина і, особливо, клавикорда) дуже чуйно реагували на зміну сили натиску (зміна сили натиску могла викликати коливання ритму та частоти звучання). Використання, в основному, трьох пальців викликало до життя аплікаційний прийом перекладання пальців. Наприклад, гамма До мажор виконувалося вгору — 1, 2, 3, 4, 3, 4, 3, 4, а вниз — 5, 4, 3, 2, 3, 2, 3, 2. Перша реформа в галузі аплікатури була проведена тоді, коли проблема пов'язаної гри стала однією з кардинальних. Оскільки французька школа клавесинізму була першою школою «зв'язної гри», то саме тут — у виконавській та педагогічній практиці найбільшого представника французького клавіризму Франсуа Куперена — народилися нові аплікатурні принципи. В аплікатурних принципах Куперена відбивається, проте, «ідеал зв'язності». Вони розкриваються як основна музично-сміслова функція старовинної клавірної аплікатури, тобто, аплікатура стояла на службі так званої, мотивної гри: виразної артикуляції, «вимовлення» мотиву (зв'язування нот чи їх роз'єднання), ясного розчленування мотивних утворень. Оскільки артикуляція, різноманітність штрихів (як основа мотивної гри) були найважливішими чинниками та засобами виконавця епохи клавіризму, то аплікатурні питання розглядалися в нерозривному зв'язку з виконавськими завданнями «доброго виконання» чіткої та ясної гри. Позиційна «мотивна» аплікатура залишалася дійсною, поки клавірні твори базувалися на мотивно-варіаційному методі письма. Поступові ускладнення клавірної музики у гармонічному відношенні, а також у віртуозному — розширення діапазону пасажів — стали вимагати засвоєння нових «позицій» руки та призвели вже на початку XVIII століття до пошуків нових, відповідних аплікатурних прийомів. Наприклад, «рівноправність» пальців, введення прийому підкладання першого пальця. В романтичному фортепіанному мистецтві аплікатурні

принципи продовжили своє вдосконалення. Особливого значення це набуло в скрипковому виконавстві, де кожна струна мала своє тембральне забарвлення.

Але і для кларнетового виконавства аплікатура має велике значення у розвитку художньої техніки гри та образно-звуковій палітрі кларнетового інструменталізму. Тільки завдяки гарному розвитку техніки гравець зможе виконувати нотний текст точно та плавно, зберігаючи музичну точність та ясність. Для цього необхідні: 1) використання усього діапазону інструменту: кларнет – інструмент широкого діапазону, який може грати як дуже високі, так і низькі ноти; опанування ігрових навичок дозволяє вільно грати весь діапазон, щоб впоратися з різним музичним репертуаром та виконавськими вимогами; 2) володіння тембром: навички гри включають контроль і формування тембру, виконавці можуть досягти різних змін тембру, роблячи музику більш виразною та емоційною; 3) точна аплікатура: техніка гри обов'язково включає володіння аплікатурою на кларнеті, що має вирішальне значення для точності тексту, доцільності інструментальної техніки і плавності музики; розвиток аплікатурних навичок може допомогти виконавцям більш точно контролювати аплікатуру під час виступу, скорочуючи кількість помилок.

Рациональній аплікатурі належить істотна роль у гри на кларнеті, що сприяє якісній передачі інтонаційно-виразної сторони виконавського процесу – тембрально-звуковій та образно-емоційній. Відомо, що пальцева техніка базується на автоматизмах, тобто, на утворенні ланцюжків певних рухальних рефлексів у музично-виконавському мисленні. О. Готсдінер дає таке визначення: «Музично-виконавська навичка – це система свідомо вироблених рухів, які частково автоматизуються, дозволяючи цим реалізувати музичні знання та вміння в цілеспрямованій музичній діяльності» [2, с. 112]. Сьогодні гра на духових інструментах досягла такого рівня,

що «подальший її прогрес не може бути забезпечений лише практичними зусиллями. Емпіризм у цій області у значній мірі вже вичерпав свої можливості, він потребує активної теоретичної підтримки. Відставання теорії стає небезпечним, воно може привести до серйозних негативних наслідків. У таких умовах створення науково обґрунтованої теорії аплікатури як центральної виконавської проблеми є однією з найактуальніших потреб сучасного духового мистецтва» [1, с. 4].

Слово «аплікатура» походить від латинського *applico* – прикладаю, притискаю. Як складова частина виконавської техніки, аплікатура – це певна система прийомів, пов'язана з розташуванням та діями пальців музиканта-виконавця. Для цього самі рухи повинні відповідати трьом найважливішим параметрам – економічності, активності та чутливості. При грі на кларнеті виконавські рухи головним чином пов'язані з різноманітними рухами пальців обох рук. Вони повинні швидко (в потрібному темпі аж до гранично швидкого) підійматися і опускатися, відводитись в сторони, ковзати, взаємопідмінятися, виконувати найрізноманітніші комбінації тощо. Усе це вимагає ідеально відпрацьованої та відшліфованої координації пальцевого апарату, що і являє собою техніку пальців – їх *рухливість у поєднанні зі строгою ритмічністю*.

Розвиток цієї техніки можливий лише поступово. Завдяки утворенню певних рухових автоматизмів свідомість звільняється від необхідності контролювати кожен звук. Укрупнюються одиниці уваги, завдяки чому поодинока вольова дія контролює вже групу нот, тим більшу, чим більше досягнутий автоматизм. Тому, засвоївши основні аплікатури, варто відразу починати ознайомлення і засвоєння щонайбільшої кількості допоміжних та додаткових аплікатурних варіантів, що в значній мірі допоможе розширити технічні можливості в майбутньому. Практика засвідчує, що в зрілому віці музикан-

тові значно складніше освоїти сотні аплікатурних варіантів. В процесі технічної роботи відбувається заміна багатьох простих вольових актів, спрямованих на поодинокі прості дії, небагатьма, направленними на складні дії. Свідомість звільняється від вирішення елементарних завдань і музикант отримує можливість, мислячи повільно (без лихоманки), грати швидко.

Тут має значення гра як у швидкому, так і у повільному темпі (навіть, якщо твір вже добре вивчений). Тільки так складається технічна основа, на якій базується віртуозність кларнетиста-виконавця. Проте в сольному, ансамблевому та оркестровому кларнетовому репертуарі дуже часто зустрічаються настільки складні пасажі, що виконати їх, користуючись лише основними аплікатурами кларнетиста, неможливо. «Без творчого ставлення до аплікатури, на кларнеті остаточно вирішити проблему пальцевої техніки неможливо». Р. Вовк, наприклад, досліджуючи кларнетовий гриф, зібрав велику кількість додаткових та допоміжних аплікатур, які «повинні полегшити вирішення найскладніших технічних завдань та відповісти на будь-які питання, що виникають у кларнетиста в процесі творчої діяльності» [1, с. 100–107]. При цьому в характеристиках різних аплікатур існують різні параметри (характеристики) звучання «майже на кожен звук, не тільки в інтонаційному плані, пальцевій зручності, але й в тембральному та динамічному відношенні» [там само, с. 108].

Сучасні кларнети великою мірою позбавлені строкатості у звучанні регістрів. Однак досягти справжньої однорідності в звучанні п'яти регістрів, які охоплюють діапазон, більший за чотири октави, поки що не під силу жодним виробникам даних непростих для виготовлення інструментів (втім, у певних випадках вказані тембральні відмінності «працюють» на користь образним контрастам та співставленням). Але позбавлення тембральної строкатості на великому діапазоні

кларнета — це завдання виконавської майстерності, і виконавці, які усвідомлюють цю проблему, присвячують її вирішенню все життя, досягаючи справжніх творчо-звукових та артистичних висот. Кожен кларнетист чудово усвідомлює, наскільки проблематично видобути звук, наприклад, в нюансі *pp* у вищому регістрі з тими ж тембральними характеристиками, як і в нижньому. Звукоряд кларнета (навіть найкращого) через конструктивні недоліки тембрально все ж нерівний: одні звуки занадто яскраві, інші — приглушені та тьмяні за барвою. Саме тут на допомогу приходить використання додаткових та допоміжних аплікатур, що дозволяє корегувати тембральність окремих звуків, зокрема, вирівнювати її у кларнетових соло великого діапазону та «вичурної» інтонаційності. Це дозволяє досягти тембрально-ідентичної забарвленості тих тонів, які різко виділяються серед інших звуків регістру, з сусідніми. Надзвичайно важливим фактором тут є і правильне функціонування звукотворного апарату кларнетиста, тобто роботу його амбушура, дихання та резонаторів (поруч з аплікатурними принципами).

Досягненню ідеального легато на кларнеті заважають шуми, що виникають від ударів пальців по клапанам механізму і по звуковим отворах при переході від звуку до звуку при зміні аплікатур. Все це створює деякий динамічний поштовх в момент переходу. Надзвичайно важливим фактором для досягнення якісного легато є не тільки плавна і малоамплітудна дія пальцевого апарату, але й відповідне функціонування діафрагми (постійне забезпечення опорної гри). В даному випадку допоможуть щоденні вправи кларнетиста (наприклад, побудовані за квінто-квартовим принципом), з забезпеченням не тільки м'якої, плавної роботи пальців, але й обов'язково (для ідеальної зв'язності) постійного умовного (лише для досягнення найкращої зв'язності, а не для досягнення динамічних ефектів) при переході до наступного звуку.

Такий спосіб не тільки тренує дихальний та губний апарати, але й, контролюючи інтонацію, привчає кларнетиста до використання найоптимальніших аплікатурних варіантів для кожного звуку свого інструменту.

Особливого значення набувають аплікатурні рішення при виконанні сучасних прийомів і технік гри на кларнеті, адже музика ХХ–ХХІ століть диктує нові тембрально-звукові та музично-мовні засоби для втілення оновлених (психологізованих, трагічних, медитативних, «космічних» та інших звучань-забарвлень). Завдяки зміні конструкції та аплікатури при грі на кларнеті (та інших духових інструментах) стає можливим грати: без вібрато, повільне, середнє і швидке вібрато, вібратіссімо, прогресивне вібрато, що сповільнюється, і вібрато, що починається поступово після звичайного звуку («розгойдування»). При виконанні мультифоніки (у музиці для духових — це прийом взяття декількох нот одночасно — акордів і співзвуч) застосовується особлива аплікатура і тиск губ (ослаблення напруги, дуже ослаблені губи, посилення напруги, дуже напружені губи, нормальний, малий або великий тиск повітря тощо). Така мультифоніка використовується у творі С. Шарріно «Дай мені померти, не просинаючись». Кларнетист Цзяці Лю стверджує, що «теоретично будь-які модифікації та комбінації аплікатури, які створюють мультифоніку, можуть мати подібні результати, створюючи понад три мільйони можливих комбінацій аплікатури (не враховуючи половинні отвори)» [4, с. 53].

Техніка аплікатури має вирішальне значення у грі на кларнеті, оскільки від неї залежить точність та плавність нот. Наведемо пояснення деяких методів тренування аплікатурних навичок.

І. *Практика аплікатури*: покращити свою аплікатуру можна, постійно практикуючи різні гами, інтервали та музичні уривки. Це включає точне натискання на звукові отвори, швидко і плавно зміну нот, а також

забезпечення точності аплікатури. Також важливою є практика ритмічної аплікатури, адже ритм дуже важливий для точності аплікатури: можна практикувати аплікатуру у різних ритмічних малюнках, щоб забезпечити точну аплікатуру у швидких темпах. Не менш важливим аплікатурним завданням є вправи на з'єднання нот, не перериваючи музичної плинності, що може допомогти покращити свої навички аплікатури у складних творах.

II. *Принципи застосування.* Необхідно зосередитись на точності аплікатури: натискати на правильний звуковий отвір і стежити, щоб ноти звучали точно. При цьому ритм тісно пов'язаний з аплікатурою: важливо практикувати аплікатуру у різних ритмічних ситуаціях, щоб підтримувати точний ритм у музиці. Слід починати з простих вправ і поступово збільшувати їхню складність. Це допомагає закласти міцну основу аплікатури перед тим, як розпочати складніші музичні завдання.

III. *Аналіз ефектів.* Навчання аплікатурним навичкам дозволяє суттєво підвищити точність та швидкість виконання. Завдяки практиці повторювання можна розвинути міцні навички аплікатури, які дозволять вільно освоювати різні музичні тексти.

Висновки. Досконале знання аплікатурних принципів відкриває значні виконавські можливості та є універсальним засобом розвитку технічної досконалості виконавця-інструменталіста. Техніка аплікатури має вирішальне значення у грі на кларнеті, оскільки від неї залежить точність та плавність нот. Звукоряд кларнета (навіть найкращого) через конструктивні недоліки тембрально все ж нерівний: одні звуки занадто яскраві, інші – приглушені та «тьмяні». Тому на шляху вдосконалення виконавської майстерності кларнетиста потрібна постійна робота над тембром звуків, котрі видобуваються за допомогою додаткових та допоміжних аплікатур, що сприяє вирівненню тембральній ідентичності звуків як цілості музично-сислової структури.

Проблему для кларнетиста часто представляють «хитромудрі» пасажі у гранично швидкому темпі і у верхньому регістрі. Звичайно, пасажі з знаками альтерації, що постійно чергуються, через недосконалу аплікатуру на кларнеті створюють незручності, тому в таких випадках необхідне окреме опрацювання як самої аплікатури, так і пасажу. Проте всі технічні труднощі цілком переборні, тим більше, що у духовиків на всі види техніки є вправи, регулярне виконання яких знімає будь-які перепони перед завоюванням чергової вершини. Правильно знайдена аплікатура допомагає також засвоєнню подвійного стакато, виконанню чвертьтонів, мультифоніки та інших засобів сучасної композиторської мови.

Володіння кларнетистом щонайбільшою кількістю різноманітних аплікатур допомагають йому у видобуванні звуків потрібної висоти, гучності, тембру і артикуляційно-штрихових параметрів. Але самотійно вирішити проблему чистого звуковисотного інтонування раціоналізація аплікатури не може. Справитись з цим завданням вона здатна лише разом із добре розвиненим звуковисотним слухом, вірно функціонуючим виконавським апаратом і добре настроєним інструментом

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вовк Р.А. Історія, акустична природа і виразні можливості аплікатури кларнета: дис. ... канд. мист.: 17.00.03 / НМАУ імені П.І. Чайковського. К., 2004. 164 с.
2. Готсдінер А.Л. Музична психологія. К.: Магістр, 1993. 190 с.
3. Розанов С.В. Основы методики преподавания и игры на духовых инструментах. 2-е изд. М.: Музгиз, 1938. 52 с.
4. Jiaqi Liu. (2023). The Art of Clarinet Fingerings: Doctor's thesis. Columbus: of The Ohio State University. 85 p.

REFERENCES

1. Vovk, R.A. (2004). History, acoustic nature and expressive possibilities of clarinet application. Doctor's thesis. Kyiv: NMAU named after P.I. Tchaikovsky. [in Ukraine]
2. Gotsdiener, A.L. (1993). Musical psychology. K.: Master. [in Ukraine].
3. Rozanov, S.V. (1938). Fundamentals of teaching methods and playing wind instruments. M.: Muzgiz [in Russia].
4. Jiaqi, Liu. (2023). The Art of Clarinet Fingerings: Doctor's thesis. Columbus: of The Ohio State University [in USA].